

**Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“**

**ГРАМАТИЧНИ ФОРМИ
НА СКАЗУЕМОТО ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕ НА УЧТИВОСТ
В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
КАТО ЧУЖД**

**Венера Матеева-Байчева
Софийски университет „Св.Климент Охридски“**

**GRAMMATICAL FORMS
OF THE PREDICATE IN EXPRESSING POLITENESS
IN THE TEACHING OF BULGARIAN
AS FOREIGN LANGUAGE**

**Venera Mateeva-Baycheva
University of Sofia St. Kliment Ohridski**

Abstract. The article is devoted to one of the most important aspects in the process of learning Bulgarian as a foreign language - the interaction between language and culture. Foreign language learning is deeply linked to the student's comprehension of the concepts of community and culture and the adherence to it. An important segment of the culture are the norms of politeness and the linguistic forms that express them, which serve as a specific code of communication. We are interested in the usage of lexical meaning in context and the choice of grammatical forms of politeness. They are treated as an indicator of linguistic politeness and cultural competence in the speech of foreigners, who are studying Bulgarian language. In view of the selected label units, a conclusion has been made about the used forms of polite speech and the typology of the contextual and morphological errors occurring in foreigners' answers.

Key words: lingodidactic, polite speech, linguistic forms of politeness, verb and politeness in Bulgarian language, context, Bulgarian as foreign language.

Тема, цели и задачи

Настоящата разработка е посветена на формата на сказуемото като показател за спазване на лингвистичните и дискурсивните правила за изразяване на езикова вежливост в изказвания с изявителен, повелителен и въпросителен характер от чужденци, изучаващи български език. Актуалността

на проблема се определя от тенденцията за отпадане на вежливите форми в речта на българите, което провокира поглед към официалното общуване и неговите формални маркери при изучаването на български език като чужд.

Проблемът е разгледан в плотодидактичен аспект като част от обучението по български език на чуждестранни студенти в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Наличието на официална форма на общуване, маркирана със специфични езикови форми, е типологичен белег на българския език. Овлабяването и употребата ѝ се възприемат като маркер за лингвистична и културна компетентност, които чуждестранните студенти се очаква да придобият в хода на обучението си. „За чужденците, изучаващи български език, е важно да овладеят лексикалните средства и граматичните форми за учтивост, но наред с това, за да се осъществи успешна комуникация, от голямо значение е и възприемането на контекста, в който функционират етикетните единици.“ (Хаджиева 2016)

Цел на проучването са наблюденията до каква степен чуждестранните студенти разпознават и използват формите за учтивост съобразно кодифицираната норма на българския книжовен език. Сред задачите на изследването е да се анализира доколко формите за учтивост са използвани от чужденците като съобразени с контекста и изискванията на конкретна речева ситуация, езиково коректни, следващи определено правило, както и да се направи типология на допусканията от тях формални и контекстуални грешки. В резултат на това могат да се предложат методически модели, приложими в практиката на обучението по български език като чужд.

За езиковата учтивост

Езиковата учтивост е абстрактна категория, която би могла да се опише чрез представяне на социалните и езиковите белези, които я обуславят и заявяват. „Учтивостта е принцип, регулиращ социалната дистанция и нейното равновесие“ (Иванова 1981: 130). Вежливостта в общуването е обусловена на първо място с отношенията между комуникантите – взаимно обусловени и съгласувани. Определят се от различни социални и културни маркери: възраст, социално положение, религиозни убеждения, познатост/непознатост, взаимоотношения, условия и обстановка на общуването, комуникативен контекст, цел на общуването и др. „Етикетът (...) се разбира като набор от специални техники и умения, които подпомагат идентификацията и статуса на комуникативните партньори.“ (Хаджиева 2014) Интерпретацията на етикетните речеви единици традиционно привлича интереса на учени от различни направления в езикознанието и е правена през призмата на различни подходи – социолингвистичен, прагматичен, семантичен.

Граматически форми за изразяване на учтивост

В българския книжовен език се приемат две основни нива на учтивост: официално (формално, фамилиарно) и неофициално (неформално, нефамиларно). За изразяване на учтивост при двете равнища се използва **различна по число форма на глагола (причастията) в сказуемото**, служеща като езиков белег за разграничаването им заедно с **формата на местоимението** за ед. или съответно мн.ч. (ти/Вие).

Форми на сказуемото при изразяване на учтивост. Съгласуване

При официално общуване сказуемото е във 2. л. мн.ч. независимо от това, дали говорещият се обръща към едно лице, или към група хора. „*Вие, госпожо, сте се обадили вчера и сте записана за среща утре...*“ (Влахова 2013) „*Господа, вие сте помолили комисията за бърз отговор и сте уведомени за решението ѝ*“. Ако сказуемото е изразено с глагол в едно от сложните минали времена, причастията, което е негова част, също приема форма за множествено число без диференциация по род. „*Госпожо Петрова, вие сте одобрили проекта*“ (Правописен речник 2012) Когато в състава на предиката влиза минало страдателно причастие, прилагателно или числително име, то е в единствено число и се диференцира по род. „*Господине, вие сте запознат с условията ни*“, „*Госпожо, Вие сте много мила*“ (Правописен речник 2012) „*Господин Директор, бихте ли подписали, само вие сте упълномощен за това*“ (Влахова 2013) Съседни едни на други прилагателни и причастия, части на сказуемото, могат да се отличават по род. „*Господине, Вие сте били помолен за съдействие*“; „*Госпожо, Вие сте били уведомена първа*“. Разговор на официално ниво с група хора изисква употребата на сказуемо във 2 л. мн.ч. Учтивата форма тогава е омонимна с формата, използвана на неформално равнище, за разлика от други езици. Тези форми традиционно не будят интереса на изследователите. „*Уважаеми дами и господа, заповядайте, заемете местата си*“.

При неофициално общуване сказуемото може да бъде във 2.л. ед. или мн.ч. в зависимост от адресата на изказването: „*Заповядай, Мария, седни!*“ или „*Заповядайте, колеги, седнете!*“.

Описание на изследването

Материалът за наблюденията и изводите в разработката е ексцерпиран от проведено сред чуждестранните студенти проучване чрез анкетна карта. Тя включва четири части:

✓ **Част 1.:** задачи с избираем отговор с посочени три варианта на сказуемото в учтива форма.

✓ **Част 2.:** задачи с описание на комуникативна ситуация, по което трябва да се формира езиков израз.

✓ **Част. 3.:** задачи за трансформация на изречение от императивна форма към учтива молба.

✓ **Част 4.:** задача за маркиране на граматически верните от 10 дадени изречения.

Задачите обхващат всички особености на граматичните правила за изразяване на учтивост и проверяват онези области, в които се очаква потенциална грешка. Приложените тук резултати са частични и не обхващат всички получени отговори.

Респонденти в анкетата са общо 40 студенти, специализанти и докторанти от Софийския университет с ниво на владеење на езика Б2. Основната група включва 22 чужденци с майчин език руски, китайски, сръбски, македонски*, босненски*, арабски, украински. Контролната – 18 етнически българи от Бесарабия.

Според разпределението по пол чужденците са 90.9 % жени, а възрастово обхващат диапазона 19-22 г. В контролната група 77.7 % са жени, а средната възраст е 18-22 г. На анкетираните са дадени устни инструкции на български език и време за работа – 45 мин.

Обсъждане на резултатите

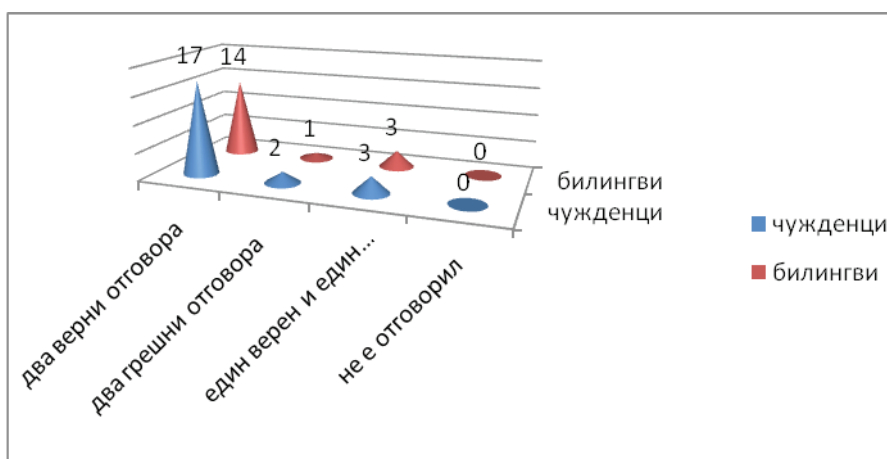
Резултати от част 1. При задача за маркиране на верен отговор за употреба на учтива форма със съставно именно сказуемо и причастна форма в изявително наклонение е даден избор между вариантите *Госпожо Иванова, уведомена ли сте /уведомени ли сте /уведомена ли си за промените в графика* и *Господин Иванов, поканен ли сте /поканени ли сте /поканен ли си на конференцията*. Допуснатите от чужденците грешки са конкретно във формата на глагола в съставното сказуемо с именна част. От посочения за верен отговор става ясно, че диференциацията по род не е направена от голяма част от тях. Масово избраната форма е *Госпожо Иванова, уведомен ли сте за промените в графика?* От нито един от респондентите не се допуска погрешна замяна на местоименната форма. Само един от информаторите билингви допуска тази грешка, за сметка на 16, които дават верен отговор, и 1 неотговорил. Диаграма 1 представя дадените отговори в брой верни/грешни.

*Респондентите са посочили по този начин майчиния си език.

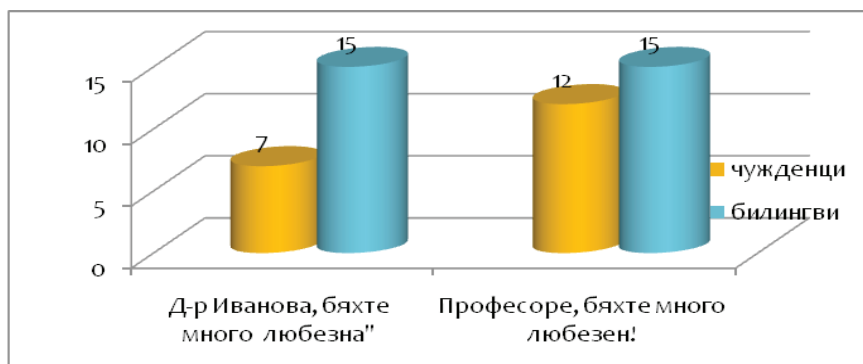
Диаграма 1

При задача за избор на верен отговор от варианти в условно наклонение с минало свършено деятелно причастие в повелително изказване са дадени вариантите *Госпожице Ангелова, бихте ли ми помогнали /бихте ли ми помогнала /би ли ми помогнала с отчета?* и *Господин Петров, бихте ли ми помогнали /бихте ли ми помогнал /би ли ми помогнал с отчета?*. Получените верни отговори многократно надвишават тези при предходната конструкция. 17 от чужденците и 14 респонденти от контролната група дават отговора *Господин Петров, бихте ли ми помогнали...?/Госпожице Ангелова, бихте ли ми помогнали...?* Правилото за съгласуване при учтивата форма е спазено и не е допусната диференциация по род, която би била отклонение от книжовното правило. Диаграма 2 представя получените резултати графично:

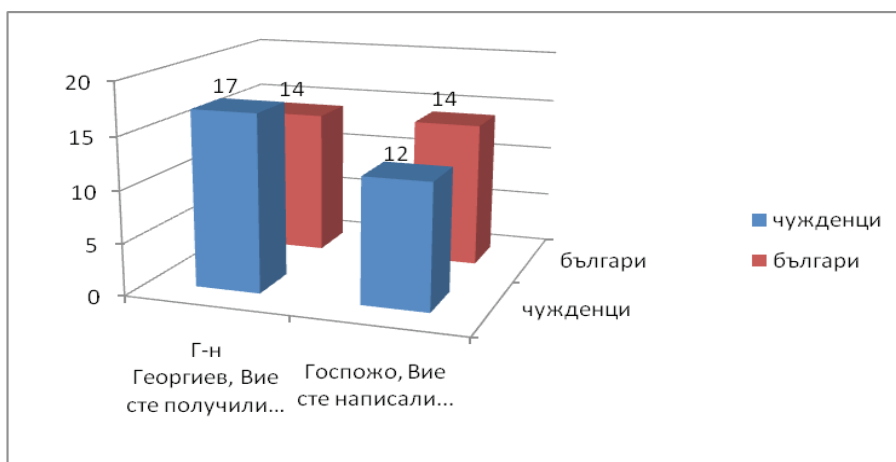
Диаграма 2

Резултати от част 2. Задача 3 включва описание на комуникативната ситуация: *Изразете благодарност към личния си лекар, д-р Иванова, че е проявила любезност към Вас; Изразете благодарност към един от преподавателите си, проф. Петров, за проявената любезност към Вас. Използвайте сказуемото **любезен съм**.* При този тип задача за съставяне на израз според зададена комуникативна ситуация едва една трета от чужденците формират правилно съгласувания израз за ж.р.: *Доктор Иванова, бяхте много любезна!* При израз в м.р.: *Професоре, бяхте много любезен!* верните отговори надвишават 50%. Значителна част от респондентите в контролната група дават верни отговори в изразите за двата рода. Диаграма 3 е изображение на получените резултати:

Диаграма 3

При задача 5 се очаква да се формират изказвания според следните ситуации: *Уведомете господин Георгиев официално, че е получил покана за конференция. Използвайте сказуемото **получил съм**;* *Споделете в официален разговор с госпожа Николова, че е написала интересна статия. Използвайте сказуемото **написал съм**.* И двете ситуации предвиждат употребата на форма на сложно глаголно време и съгласуване в мн.ч. на формата за учтивост. Аналогично на задачите от част 1 и при формирането на собствен израз с употребата на **л-причастие** броят верни отговори е много по-голям и при двете групи от този при конструкциите с диференциация по род (17/12 за основната група и 14/14 за контролната съответно за първата и втората ситуация). Може да се предположи, че множественото число на местоимението улеснява съгласуването на глаголната форма. Този тип учтиви изказвания е възможно да се заучават като етикетни изрази и поради омонимията си с мн.ч. Диаграма 4 илюстрира получените отговори:

Диаграма 4

Резултати от част 3. В тази част на анкетната карта са дадени 10 изречения в императивна форма, които трябва да бъдат трансформирани в учтива молба, без да е даден опорен израз, който би могъл да бъде използван. Така респондентите имат пълна свобода да изразят учтива молба с всички езикови средства, които владеят и преценяват като уместни за ситуацията за българския език. Дадените изречения стимули са от типа: *Господине, почакайте отвън!*; *Ивана, донеси ми чантата!* и др. Резултатите показват, че в отговорите могат да бъдат открити „степени на учтивост“, характерни за изразяването на учтивост в разговорната реч на българите (Джонова 2017), изразени съответно с конструкции: „**бихте ли** + МСвДп“ – *Господине, бихте ли почакали отвън?*; „**моля да** + глагол в изявително наклонение /моля + глагол в повелително наклонение“: – *Господине, моля почакайте отвън!*; „Глагол в **бъдеще време**“ – *Господине, ще почакате ли отвън?*. Друг свободен израз (често неграматичен израз, резултат на интерференция с майчиния език) – *Могла ли би да донесеш...* Сказуемото в по-голямата част от предложените изречения е в мн.ч. според изискванията за граматическа правилност. В отговорите на респондентите от контролната група преобладава изразът „**Бихте ли почакали?**“, т.е. най-високата степен на учтивост, която същевременно предполага и употребата на конструкция с най-голяма сложност.

Обобщение на получените резултати. Изводи

Резултатите от отделните сектори на анкетата дават единни резултати, които могат да се обобщят в няколко общи наблюдения, пряко свързани с предмета на изследването:

1. Всички респонденти осъзнават и използват множественото число на местоимението „Вие“ и на глагола „съм“/„бъда“ в съставното сказуемо като маркер за учтивост. Тенденцията за отпадане на формата за мн.ч. като формален белег на учтивостта не се откроява в отговорите на анкетираните.

2. Респондентите чужденци изпитват повече затруднения в съгласуването по род на именната част при страдателно причастие, прилагателно или числително име в съставно именно сказуемо спрямо употребата на МСвДп. Такива грешки се откриват с изключителна честота и при българи.

3. По аналогия с другите учтиви форми и местоимението формите с именна част /страдателно причастие се посочват погрешно като верни в мн.ч. Такава погрешна употреба също се среща често в говорната практика на носители на езика.

Правят впечатление и още няколко закономерности от лингводидактичен характер. Чужденците дават повече верни отговори и при двете основни граматични конструкции, когато имат възможност за избор между формулирани изказвания – готови отговори. За билингвите различният тип задача не променя чувствително резултатите. При задача за формулиране на изречение по комуникативна ситуация се допускат повече отклонения от етикетните формули и граматичната правилност, както и опити за „превод“ на израза от родния език, резултат от интерференция.

В общ план може да се каже, че за чужденците овладяването на езиковата учтивост е свързано с навлизане в езиковата конвенция на българския език, докато за другите говорители, както и за българите, е по-скоро обект на изучаване и прилагане на граматично правило. Допуснатите грешки при формата на сказуемото не нарушават особеностите на вежливото общуване, ако е използвано местоимение в мн.ч. „Ако целим комуникативна компетентност в конкретни речеви ситуации, всяко изказване (независимо колко е „неправилно“) е ефективно, ако събеседникът ви разбира (Шопов 2009). При чужденците влиянието на първия език е от определящо значение за степента на усвояване на формите за учтивост. При обучението трябва да се имат предвид както типологията на майчиния език, така и индивидуалните различия на овладяване на Е2. Грешки, макар и значително по-малко на брой, допускат и респондентите от контролната група, за които формите за учтивост също представляват определена степен на сложност, тъй като употребата на граматичните форми на сказуемото при изразяване на учтивост не подлежи на запаметяване единствено като езикова формула, а следва граматични принципи. Това предопределя по-трудното усвояване на различните модели и необходимостта от обучение в комуникативна ситуация и конкретен контекст.

Изводи за практиката в обучението по български език като чужд

За чужденците типологизацията на изразите и ситуативната употреба в часовете по практически български са от особено значение за усвояване на езиковите маркери на вежливата реч. За успешно овладяване на езиковата учтивост в обучението по български език могат да бъдат използвани както текстове и мултимедийни продукти, които илюстрират употребата на вежливите единици чрез готови фрази, така и специфични дидактически задачи, които да провокират студентите да приемат реална роля на комуникант – адресат и/или адресант, да осмислят и спазят параметрите на ситуацията и да реализират успешно общуване. Полезно би било утвърждаването на методическата практика за смяна на ролите обучител – респондент до получаване на общуване в реални ситуации от разговорната практика. Приложение в практиката биха намерили специализиран комуникативен курс за академичната степен на обучение по български език като чужд, както и специално разработена учебна система спрямо нивата на владение на български език според Общоевропейската езикова рамка с целенасочени типови задачи и практически упражнения за усъвършенстване на употребата на вежливите единици.

Библиография

- Андрейчин 1973:** Андрейчин, Л. За различните оттенъци при изразяване на учтивост. – В: „*Езикови тревоги*“, София, 1973.
- Андрейчин 1973:** Андрейчин, Л. Вие сте радостен, -стна (не: радостни), Вие сте чели (не: чел, чела). – В: „*Езикови тревоги*“, София, 1973.
- Влахова-Руйкова 2013:** Влахова-Руйкова, Р. Практическа граматика. Български език. София, Клет, 2013.
- Граматика на съвременния книжовен български език 1983/1988,** т. III. Синтаксис, София: Абагар.
- Джонова 2017.:** Джонова, М. Степени на учтивост в разговорната реч. – В: „*Реторика и комуникации*“.
- Джонова 2014:** Джонова, М., Велкова, Й. Изразяване на учтивост в устната реч. – В: „*Littera et lingua*“, 2014, том 11, кн.1-2.
- Иванова 1980:** Иванова, К. Как да отправяме желанията си. – В: *Българската книжовна реч. Т.2. Поредица „Знания за езика“*, София: Народна просвета, 130-133.
- Официален правописен речник на българския език.** София: Просвета, 2012.
- Пантелеева 1994:** Пантелеева, Х. Граматика на вежливата реч. София: Наука и изкуство, 1994.
- Славова, Е.** Учтивост, дистанция и форми на обръщение в българското публично пространство. www.academia.edu.
- Славова 2003:** Славова, Е., Форми на учтивост в българското публично пространство, – Балкани 21, vol.3, 2003.

- Хаджиева 2006:** Хаджиева, Е. Синтактична интерференция между сродни езици. Сема РШ, 2006.
- Хаджиева 2014:** Хаджиева, Е., Влахова, Р., Велкова, Й., Асенова, А., Шушлина, В. Как се общува на български? София: ИК „Гутенберг“, 2014.
- Хаджиева 2016:** Хаджиева, Е. Межкултурният диалог и вежливата реч в чуждо-езиковите практики. – В: *Е-списание в областта на хуманитаристиката, X-XXI в. год. IV, 2016, брой.*
- Шопов 2009:** Шопов, Т. Анализът на междуезиковото разбиране и учебният метод „Еуроком“ –. В: *Електронно списание LiterNet, 05.11.2009, № 11 (120)*

Съкращения

МСвДПр – минало свършено деятелно причастие